

«Solomós és el meu poeta de referència»

Pau Sabaté entrevista per a *Αέρηδες – La Torre dels Vents* Pandelís Bukalas, poeta, traductor i articulista nascut el 1957 a Lessini, prop de Messolongui. Pandelís Bukalas ha publicat diversos reculls de poesia, entre els quals *Αλγόριθμος (Algoritme, 1980)*, *Σήματα λυγρά (Signes funestos, 1992, segona edició l'any 2000)*, *Οπότεν πλάτανος (Quan un plataner, 1999)* i *Ρήματα (Verbs, 2009, segona edició el 2011 i Premi Nacional de Poesia el 2010)*. Ha publicat, també, dos volums d'assaig i escriu regularment articles d'opinió al diari *Καθημερινή (Quotidià)*. Ha traduït del grec antic epigrames de l'*Antologia Palatina*, el *Lament per Adonis* de Bió i diverses obres d'Èsquil, Sòfocles, Eurípides i Aristòfanes que s'han representat a teatres de Grècia i Xipre, notablement al Festival d'Atenes i Epidaure. Recentment, ha escrit el text de l'espectacle teatral i musical *Αμίλητη (Silenciosa)*, que s'ha pogut veure a l'Escena Lírica d'Atenes l'octubre del 2019, i ha presentat, el desembre del mateix any, el volum *Κόκκινα χείλη εφίλησα. Το ταξίδι του φιλιού και ο έρωτας σαν υπερβολή (Un llavi roig vaig besar. El viatge del petó i l'amor com a excés, publicat a l'editorial Agra, com tots els anteriors)*, el tercer d'una sèrie d'assajos dedicada a diversos aspectes poètics de la cançó tradicional grega. La conversa té lloc a casa seva, al barri de Neos Kosmos.

La teva poesia poua molt sovint en la mitologia grega.

Practico la deformació intencionada d'alguns mites o torno a escriure mites oblidats o rars ja des de l'Antiguitat. El que diu que Zeus va prendre Cal·listo transformat en dona, per exemple, o el que diu que a Penèlope un dia se li va acabar la paciència, se'n va anar al llit

amb tots els pretendents i així va néixer el déu Pan, de tots (πάντες). M'agraden molt els mites, grecs i del món sencer, perquè crec que s'hi troben claus per interpretar la vida i el pensament humans. Els mites són com els somnis: tenen un sentit concentrat i tort.

Dediques l'última part de *Ρήματα* (Verbs, 2009), el teu últim recull de poesia, precisament a diversos personatges mitològics.

Tinc uns quants herois preferits i hi torno sovint. Dos d'aquests són Aiant i Palamedes. El fet que els poemes homèrics obviïn Palamedes per mi és la demostració que hi ha un autor, un poeta. Se silencia del tot el paper decisiu de Palamedes a l'hora de reunir l'exèrcit i de reclutar-hi Aquil·les i Odisseu. Com que és un heroi superior a Odisseu en intel·ligència (però sense arteria) i Odisseu el perd amb traïdoria, si els poemes en parlessin farien caure del pedestal el seu heroi principal, de manera que el silencien. Això és obra d'un poeta. El poble no silencia un heroi estimat, al qual, a més, els tres tràgics, tots tres, van dedicar obres, encara que no se n'hagi conservat cap.

L'altre és Aiant. En la seva mort també hi està embolicat Odisseu. Per mi Aiant no és l'heroi que perd el seny, és l'heroi que decideix d'anar contra les divinitats, i per això esborra Atena de l'escut. És com si digués «sóc jo que lluito, és a mi que em maten, res de déus». I aquesta és la seva gran culpa.

Tots aquests (Aiant, Palamedes, Màrsias, Sísif) són herois vençuts.

Tots són derrotats quan s'enfronten amb la divinitat. L'únic que en surt vencedor, si més no per un temps, és Sísif, que, a més, és el pare d'Odisseu. I aquesta és una altra història marginal que no és gens coneguda avui en dia. Quan, a la *Ifigenia a Àulida*, que no és gens heroica ni gens filoodisseica, per dir-ho així, Eurípides l'anomena dos cops «bastard de Sísif», molt pocs grecs d'ara recordaran que Odisseu és fill de Sísif, fill bord, perquè a l'escola no ho hem après: on s'és vist que el model de la raça, l'heroi per excel·lència, sigui bord!

Ja que parlem de bords, el meu heroi preferit de la Revolució grega, i el de molta gent, en Karaiskakis, també ho era i en presumia, perquè es deia que els bords eren més espavilats. Ell deia que els arbres empeltats eren els que aguantaven més. Escriuré una obra sobre ell, per encàrrec, com la *Silenciosa* d'enguany, per l'any que ve.

Com tradueixes el teatre antic? Quins problemes t'hi trobes?

Quan es tradueix, hi ha pèrdua de sentit des del principi. No hi podem fer més. Per exemple, en Aristòfanes tenim referències i símbols evidents per al públic de l'època però que deixen del tot indiferent l'espectador modern. Això m'ho vaig trobar de manera especialment intensa a *Les dones a les Tesmofòries*. Un altre problema és que l'espectador entengui el caràcter «ritual» del drama antic. O, en aquesta obra en concret, què eren les Tesmofòries, per què els homes hi tenien prohibida l'entrada i quin càstig rebien els homes que per curiositat, irreverència o fatxenderia masculina intentaven entrar-hi. Tot això ho

dus al programa de mà, però molt pocs s'ho llegiran abans de veure l'obra, tot i que sempre em trobo sorpreses agradables, i després només uns quants.

Amb Aristòfanes hi havia una polèmica de dècades sobre la manera que es traduïa. S'utilitzava com a pretext el nom d'Aristòfanes i, com a màxim, l'esquelet d'una comèdia seva, s'eliminaven les paràbasi (per allò de «ui, això és massa culte»), s'eliminaven els cors i s'intentava «modernitzar» el text de manera violenta afegint-hi personatges de l'actualitat televisiva. Quan vaig acceptar el primer encàrrec de traduir una comèdia d'Aristòfanes, ho vaig fer amb la condició de no fer ni una sola referència a res de modern. L'actor protagonista estava convençut que seria un fracàs. Després, a la primera funció, que va ser a Delfos, va passar de l'angoixa d'un fracàs segur a l'eufòria. Després també es va atribuir el mèrit de la idea, però això és una altra història. Les crítiques dels diaris van escriure «per fi una traducció sense referències a l'actualitat» i he continuat fent-ho així.

I les altres produccions, què fan?

En el cas d'Aristòfanes la majoria encara modernitzen, especialment les que fan gires pels pobles. Com més lluny d'Atenes, més t'ho trobes. Últimament hi ha traductors que fan el mateix amb la tragèdia. A la comèdia ho donaven per descomptat, sobretot perquè no entenien que Aristòfanes és un poeta excel·lent. A mi em fa el mateix respecte que Èsquil. Ara, però, n'hi ha molts que no es limiten a afegir una parauleta aquí i allà per explicar una referència obscura, cosa que com a traductor per a l'escena estàs obligat a fer, no, hi afegeixen versos, deu, vint, cinquanta, de seus, versos obscurs, dolents.

Per què?

La sospita més difosa és que molts tradueixen d'altres llengües, no del grec antic, i que fan servir traduccions gregues anteriors. Que quan tradueixes et mesures amb les traduccions anteriors per mi és evident, i ho faig tant com puc, però això és una altra cosa. També fas servir comentaris, és clar. Jo, a més, llegeixo amb molta atenció els escolis, que molts cops són contradictoris però també ajuden molt sovint i, en tot cas, saben més grec antic que qualsevol de nosaltres. Més enllà dels coneixements de cadascú, puc dir amb certesa que qui afegeix versos a una traducció és mal traductor.

El teatre antic és en vers. Què se'n fa?

Les generacions anteriors tenien pitjors edicions dels textos originals, perquè la ciència filològica també avança, però tenien més clarament la intenció de reproduir el text antic, és a dir, el metre. Hi havia la tendència, monòtona, de traduir-ho tot en decapentasil·labs, cosa que era problemàtica, perquè donava un caràcter popular a una literatura culta. Traduir l'èpica en decapentasil·labs, o en decaheptasil·labs, com feia Kazantzakis, és lògic, però fer-ho amb la tragèdia és una contradicció des del principi. No et dic que no doni bons resultats, de vegades, però des del moment que el grec modern té l'exemple de Seferis, d'Elitis, és a dir, el vers lliure, és obligatori que la llengua de les traduccions no sigui indiferent a la llengua poètica. Jo no sóc un poeta estrictament de vers lliure i intento

que els cors siguin en vers, però en el cas d'Eurípides vaig decidir que la nuesa del seu llenguatge requeria evitar el to «poètic» i, per tant, traduir els cors en vers lliure, també.

El vers lliure domina de manera gairebé absoluta la poesia grega actual. Per què?

Això ja ho va començar Palamàs, que es va anar deslligant de la severitat del vers sense fer-ne cap proclama. Per això es molestava si li deien que era un poeta adherit a la tradició. Això em recorda la manera com *Kathimeriní*, el diari on escric, va decidir, ara fa molts anys, i sense anunciar-ho, d'unificar esperits i accents i posar a tot arreu una boleta. No se'n va adonar ningú, tret de l'ull expert. I després aquest va ser un dels arguments a favor del sistema monotònic: «Què remugueu, si fa cinc anys que *Kathimeriní* el fa servir i no se n'ha queixat ningú?» Amb Palamàs passa una cosa semblant. Pensa que ni Kavafis, que és un poeta que modernitza molt i adopta un estil periodístic (Palamàs deia que no sabia si allò eren poemes o reportatges), no abandona el vers tradicional. Un malentès enorme que tenim és que molta gent pensa que Kavafis escriu vers lliure, i l'altre malentès és pensar que és partidari de la *katharévoussa*.

No ho és?

I ara! Kavafis és un fanàtic de la llengua demòtica als escrits que dedica a la qüestió lingüística. Altra cosa és que, per raons d'estil, adoptés aquest llenguatge particular per a la seva poesia, que en cap cas no és *katharévoussa*, una mica com passa amb Embirikos. D'altra banda, és curiós que els escriptors més importants que escriuen, aquests sí, en *katharévoussa*, com Roïdis i Viziinós, siguin partidaris aferrissats de la llengua demòtica. Només que ells no la saben fer servir per escriure.

Tornem al vers lliure.

Un dels motius, per descomptat, és l'exemple estranger, anglès i francès, però sobretot anglès. L'altre, i espero que ningú no s'ho prengui malament, és que el vers lliure és més descansat. D'una banda, per tant, hi ha un rebuig, diguem-ne, ideològic de la tradició i, de l'altra, una certa mandra general, mandra també de llegir. Al primer element hi va contribuir de manera decisiva que els grans noms, Seferis, Elitis, Ritsos, passessin al vers lliure. Ritsos va ser un exemple alliberador per a molts poetes d'esquerres. A les generacions posteriors, com la dels 70, sembla que no hi ha cap altre vers possible. Els qui continuen fent servir el vers tradicional són versificadors, els qui publiquen poemes sobre el Nadal, la primavera i aquestes coses. I el vers tradicional s'associa amb això. L'excepció és el grup de poetes, que al principi eren tres i després van ser quatre, encapçalats per Dionissis Kapsalis, que sí que proclamen un retorn al metre. En Kapsalis mateix, quan tradueix Shakespeare, tant el teatre com els sonets, ho fa respectant al màxim la forma de l'original.

Jo, francament, prefereixo no fer-ne cap ideologia, d'això, i predicar la tolerància, és a dir, que surti com surti. Les polèmiques han servit perquè fer servir el vers tradicional ja no es consideri mostra d'una adhesió recalitrant a la tradició sinó un recurs com un altre.

Els teus herois, als poemes, desmenteixen els mites i les aparences de veritat. Als articles sovint fas el mateix.

Sí, cal desmentir, no ja els mites, sinó les rondalles que circulen sobre l'excepcionalitat del poble grec, de la llengua grega que ha alimentat totes les altres, etcètera. El grec, per l'educació que ha rebut, sempre té dificultats per reconèixer que no és superior i que no conspiren tots els altres en contra d'ell. A mi m'agrada donar agafadors al lector, com altra gent me'n va donar a mi, perquè, si vol, els agafi i repensi certes coses ell sol. No diferencio el lector dels articles del lector dels poemes.

Progressa, la feina de desmentir rondalles?

Mira, ara que s'acosta l'any 21 i el bicentenari de la Revolució grega ja hi tornarem a ser. Hi havia o no hi havia escoles secretes? Hi va haver o no hi va haver matança, a Tripolitsà? Les dones de Suli es van estimbar o no a Zàlongo? Agafem aquest últim exemple: la primera vegada que en parla un historiador és a la dècada del 1860, mig segle després. Trikupis, que escriu la història de la Revolució mentre s'esdevé, no en parla mai. I ho donem per fet. En canvi, de la matança de turcs que van fer els grecs a Tripolitsà, que en parlen totes les memòries dels combatents, en part per demanar perdó i en part per justificar-la, no se'n parla.

Com la justifiquen?

L'argument és que al cap de 400 anys de dominació turca no podien més i volien venjança. Aquesta no és l'única explicació, per això. Sabem que als setges d'aleshores les coses anaven de la manera següent: si una ciutat es rendia sense lluitar, una desena part del botí era per als combatents, dues desenes parts per als capitans i les altres set desenes es quedaven a la ciutat; si es prenia per assalt, en canvi, els combatents s'enduien la meitat del botí. Quan ja s'havia pactat la rendició, hi va haver un assalt sobtat en plena nit que va arrossegar tot l'exèrcit i van entrar. Allà es van embriagar de sang, de les riqueses que hi van trobar i dels cossos de les dones, i així va anar la matança. Kolokotronis explica que va entrar a cavall a la ciutat i que la sang arribava als genolls del cavall. Això el va entristir, diu, però llavors va veure el plataner on n'havien penjat tants de la seva família i li va deixar de saber greu.

La conclusió de tot plegat és que la història que arriba, a través de l'educació, a la majoria de grecs és una història arrodonida i falsa.

A part de la història, un altre element que ha patit una utilització política intensa ha estat la cançó tradicional. Estàs escrivint i publicant una sèrie de volums dedicats precisament a aquesta literatura. Com t'enfrontes a aquesta utilització política de la tradició?

Efectivament, la cançó tradicional ha estat utilitzada per règims d'extrema dreta, sobretot per la dictadura «dels coronels». A molta gent, el clarinet els recordava la dictadura. Hi

havia gent que la torturaven amb els clarinets a tot volum perquè no se sentissin els crits. La meva intenció, i això ho he explicitat des del començament, és arrencar la cançó tradicional d'aquest abús que l'adultera, perquè en realitat troba suport en imitacions, no en la cançó tradicional en sentit estricte. Sobre els meus llibres, trobo gent que em diu que abans detestava la cançó tradicional i ara l'estima, i trobo gent que em diu que sempre els havia agradat però no sabien ben bé per què. Espero aguantar fins a publicar-los tots (en són setze). Ara publico el tercer, en què tracto coses com ara la necrofília o el complex d'Èdip, que hi surt constantment. Si Freud hagués conegut aquestes cançons, potser n'hauria dit complex de Dimos, o de Mitsos.

Què més tens intenció de publicar?

Traduccions. Una per any, com els volums sobre la cançó, durant els pròxims deu anys. Tinc enllestits els epigrames jocosos de l'*Antologia Palatina*, els epigrames de Llucià, que són una setantena, i els de Pàl·ladas, que són cent seixanta. M'interessa molt el cas de Pàl·ladas. És dels poetes més seriosos de l'*Antologia* i és l'últim poeta pagà. Així com abans et deia que trobo que és un escàndol que els poemes homèrics no parlin de Palamedes, també ho és que Kavafis no parli mai de Pàl·ladas, mentre que esmenta poetes molt menors. Són poetes paral·lels, en certa manera: tots dos viuen a Alexandria sense ser alexandrins (Pàl·ladas era de Calcis d'Eubea, de la família del pare de la filòsofa Hipàcia, i Kavafis, de Constantinoble), poetes, per tant, dels marges del món grec i poetes, també, del final d'un hel·lenisme, cadascun del seu. Kavafis llegia l'*Antologia Palatina*, la tenia a la biblioteca, però no l'esmenta mai.

Quin és el teu poeta de referència?

Solomós. A la poesia grega moderna crec que hi ha tres figures cabdals que se succeeixen com en una cursa de relleus: Solomós, Palamàs i Seferis. Solomós intervé en la vida cultural grega amb la poesia i els textos sobre la llengua, que són pioners en la defensa de la llengua popular, i també en la conservació de la poesia tradicional. Quan la tendència general a la seva època era de rebuig, ell insistia a donar l'ordre als seus deixebles de sortir a recollir cançons populars, i així se'n van salvar un bon munt que ara potser no les tindríem. Palamàs també va intervenir en diversos aspectes, no només en el literari, sobretot amb els articles i les crítiques que va escriure durant anys. I després ve Seferis. Són aquests. Kavafis escriu unes quantes crítiques, que demostren que té talent en aquest gènere, però són molt poques, perquè li feia mandra o perquè no tenia temps. Kavafis havia de treballar, no es podia permetre gaires luxes. Seferis sí que se'ls podia permetre, i ho va aprofitar molt bé. Elitis també escriu crítica, però de manera extàtica, escriu sobre coses boniques que li agraden molt, no polemítza. Després de Seferis hi ha un buit, en aquest sentit. Anagnostakis, com a poeta, és la figura més reconeguda per tothom. Ritsos, de presó en presó, de desterrament en desterrament, de malaltia en malaltia, no podia. A partir d'un cert moment, a més, va posar la poesia al servei d'una retòrica que li valia molts aplaudiments, tot i que ell s'adonés (ho sabem pels seus escrits pòstums) que això era problemàtic. Ara com ara, ens falta una figura d'intel·lectual complet.

Com veus la literatura grega actual?

Florent. Hi ha revistes molt bones a internet en què es publica poesia que val molt la pena, i algunes de les antigues en paper encara aguanten prou bé. La prosa tracta cada cop més la guerra civil grega, que fins ara era tabú.

Hem parlat de traducció, de poesia i d'història. Vols afegir-hi res més?

La meva cruïlla preferida d'Atenes: la dels carrers Frinis i Damàreos, al barri de Pangrati. Frine és la prostituta més famosa de l'Antiguitat i Dàmaris, la primera cristiana de la ciutat, convertida per Sant Pau, juntament amb Dionisi Areopagita, que n'és el patró. Sempre que hi passo, em senyo: aquí es troben la puta i la santa.